

Жуган Д. Н. Проблемы понимания права на современном этапе трансформации общества

В статье проанализированы наиболее важные проблемы понимания права и влияние различных факторов на определение типа правопонимания в обществе. Необходимость новой парадигмы права обоснованно сущностью человека, его бытием. Исследуется методологическое и правовое значение правопонимания в юридической науке и практическое применение в правовой практике. Определяется многоаспектность такого явления, как право, его зависимость от состояния развития общества и механизмов экономической и правовой политики.

Ключевые слова: правопонимание, механизмы экономической и правовой политики, многоаспектность права, развитие общества.

Zhugan D. Problems of understanding of law at the modern stage of transformation of society

The article analyzes the most important problems of understanding of the law and the influence of various factors on the determination of the type of law in society. The need for a new paradigm of law founded of human being, its existence. Investigate the methodological and legal significance of law in legal science and practical application in juridical practice. Determined by multidimensionality such phenomenon as law, its dependence on the state of development of the society and mechanisms of economic and legal policy.

Key words: understanding of law, mechanisms of economic and legal policy, the multidimensional nature of law, the development of society.

УДК 340.1

*Оксана Павлівна Іванченко,
аспірантка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВА
ТА ПРОЦЕСИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ**

Правовий прогрес, або прогрес у праві, або співвідповідність права, прогресивних явищ щодо суспільного розвитку давно є темами, які увійшли у вітчизняний науковий доробок. Втім, на жаль, ця проблематика не представлена ні серйозними монографічними, ні, навіть, статейними напрацюваннями.

Однією з тенденцій, що може характеризувати прогресивний розвиток права, є його упорядкованість і, як наслідок, – відповідна систематизація. Втім, відразу зауважимо: без серйозних систематизаційних процесів у законодавстві не може бути і мови про право як чинник реформаторських змін [1, с. 22–28].

Важко переоцінити роль, яку відіграють при цьому тенденції розвитку права, що виникають на різних рівнях – національному, регіональному, глобальному. Рівні розвитку права слугують своєрідними індикаторами, що дозволяють визначити той чи інший стан права й основні напрями його розвитку.

Тенденції розвитку права як явища не виникають самі собою і не існують відокремлено. Вони з'являються і розвиваються на базі і в рамках тієї чи іншої правової системи, під впливом численних об'єктивних і суб'єктивних факторів, що постійно впливають на право: соціально-економічних, політичних, міжособистісних (суб'єктивних) і багато інших, під впливом яких викристалізуються певні тенденції, які свідчать про прогресивний або ж, навпаки, про регресивний характер і напрям розвитку права. Прогресивний і регресивний характер значною мірою залежить від того, інтереси якої частини суспільства (класу, клану, кліки, «сім'ї») тощо) в праві переважно виражаються і, відповідно, чиї інтереси в тенденціях його розвитку відображаються.

Вирішення проблем ефективності законодавства набуває особливої актуальності в наш час, адже безпосередньо торкається інтересів усіх громадян України, громадянського суспільства, сприяє появі позитивних результатів від здійснюваних у країні реформ в економічній, соціальній, культурній, політичній і правовій сферах.

Сучасний розвиток української державності вимагає прогнозування розвитку законодавства, підвищення його ефективності, соціальної спрямованості, забезпечення якості, удосконалення його регулятивної ролі в розвитку суспільних відносин.

Проблема ефективності законодавства була і залишається актуальною для правового розвитку, для створення механізмів впливу права на суспільні відносини [2, с. 241–253]. Держава регламентує соціальне життя засобами розроблення й видання правових актів і здійснює контроль за їх реалізацією. Досягнення відповідного рівня ефективності нормативно-правових актів є правовим і соціальним ідеалом. Цей процес потребує поступових, зважених кроків, проведення правової реформи та глибокого наукового аналізу вказаної проблеми. Зазначене наголошує на необхідності наукового осмислення, пошуку шляхів і форм забезпечення ефективності законодавства в конкретному суспільстві та державі.

З огляду на зазначене актуальним і важливим є дослідження сутності категорії «ефективність законодавства», а також питання пошуку шляхів підвищення його ефективності. Інтерес до зазначеної проб-

леми посилюється й у зв'язку зі значним впливом міжнародного права на розвиток національного законодавства.

Проблема створення стабільної, внутрішньо узгодженої системи законодавства пов'язується також із тим, що на тлі стрімкої інтенсифікації законотворчої діяльності виразно виявляються такі його недоліки, як безсистемність, неузгодженість, внутрішня суперечливість між окремими законами, правова неврегульованість важливих суспільних відносин, паралелізм у правовому регулюванні певних соціальних сфер, недостатня наукова обґрунтованість деяких законодавчих актів, невідповідність їх нагальним суспільним потребам, декларативність, техніко-юридична недосконалість тощо.

Отже, ця проблема має комплексний характер і повинна долатися спільними зусиллями теоретиків та практиків у сфері права.

Сьогодні, мабуть, нікого не здивуєш різними «рецептами», порадами, рекомендаціями щодо підвищення ефективності законодавства, збільшення коефіцієнта його корисної регулятивної спроможності. Проте, на жаль, від теоретичних напрацювань (хай дуже важливих) до їх практичного втілення досить значний і, інколи, суперечливий шлях. Тому хочемо запропонувати деякі узагальнені спостереження щодо двох взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесів, а саме – уніфікації та систематизації законодавства.

Різноманітний характер національних законодавств, що здійснюють співробітництво в економічній та інших сферах, потребує звернення до спеціальних способів їх вивчення. Серед найбільш ефективних є уніфікація, за допомогою якої створюються однотипні, стандартні правові норми, що одноманітно регулюють суспільні відносини або формують основу для знаходження їх спільних ознак. Однакове правове регулювання відносин підвищує їх ефективність та попереджає юридичні колізії.

У науковій літературі є різні визначення уніфікації законодавства: процес «регулювання в межах одного правового інституту і поширення дії норм, що раніше призначалися для регулювання визначеного кола відносин» [3, с. 82–83]; тенденція, що виражається «в об'єднанні, укрупненні нормативних актів» [4, с. 200]. Під уніфікацією також розуміють «усунення розбіжностей в регулюванні визначених відносин» [5, с. 45]. Існує думка, що уніфікація – це «процес вироблення єдиних (уніфікованих) правових норм для подібних відносин, незалежно від того, в яких правових формах такий процес здійснюється» [6, с. 95]. Аналогічну точку зору висловлює і М. Клейн [7, с. 85]. Наведені визначення точно характеризують суть розглянутого явища, однак вони не позбавлені недоліків. Не слід ототожнювати поняття уніфікації з виробленням однакових норм, розрахованих на подібні відносини. Процес уніфікації значно ширший, складніший, тому слід визначати його як своєрідну науку узагальнення і єднання структур механізму правової регламентації.

Не викликає сумніву, що змістовні витоки формуються у свідомості законодавця як потреба вироблення уніфікованих правових моделей у визначених галузях законодавства. Проводяться порівняння найбільш оптимальних шляхів врегулювання однотипних відносин з урахуванням їх спільних властивостей і якостей як у внутрішньому, так і міжнародному праві. І лише потім розробляються правоположення з конкретних проблем. У цьому полягає суть процесу уніфікації. Але нерідко своє завершення вона одержує у формі технічного оформлення або у вигляді окремого нормативного акта чи структурного змісту визначених розділів кодексів, положень, статутів тощо.

Отже, уніфікація має двоєдину спрямованість. Вона не тільки виробляє загальні правоположення з тих чи інших подібних проблем соціального розвитку, а й забезпечує грамотну техніко-формалізовану обробку вже прийнятих уніфікаційних положень, тобто систематизацію. Формулювання загальних норм – лише частина цього процесу, що є юридичною основою уніфікації. Такі норми можуть бути дефініціями, деклараціями, нормами-принципами, загальними дозволами, загальними заборонами тощо. Підтвердженням можуть бути численні норми, наприклад, декларації прав і свобод людини та громадянина. Останні, наприклад, містять загальне посилання – дозвіл на тимчасове обмеження прав і свобод людини та громадянина у разі запровадження надзвичайного стану на підставі та в межах, передбачених законом.

Уніфікація – це множина способів однакового врегулювання тих чи інших аспектів соціальних відносин. Її основною внутрішньою властивістю і є єдність. Уніфікація сприяє синхронній дії всіх структурних елементів системи законодавства, зміцнює їх взаємозумовленість. Монолітність системи, у свою чергу, виступає юридичною основою уніфікації законодавства, потреба в якій має періодичний характер залежно від інтенсивності та нагромадження нормативного матеріалу. Уніфікацію не повинна «бентежити» специфіка суспільних відносин, диференційований підхід до їх регламентації. Наявність у цих відносинах спільних властивостей і граней, їх системна єдність одночасно припускає цілісне, уніфіковане врегулювання. Ефективність такого підходу вбачається у тому, що уніфікація, по-перше, створює низку переваг законодавчого характеру (зменшує обсяг нормативного матеріалу, виключає елементи його дублювання), по-друге, полегшує застосування правових приписів на практиці (у тому числі міжнародній).

Процес уніфікації відбувається у межах усієї правової системи, а не окремих її складових чи структур. Його життєздатність залежить від рівня систематизації. Однак, як вже зазначалося, ці категорії взаємозалежні, проте систематизація постійно виступає як провідний, першоосновний елемент. Її активність породжує диференціацію правової матерії, а отже, і потенційну потребу в уніфікації. Інакше кажучи, систематизація законодавства – це такий складовий елемент, який породжує об'єктивну потребу в уніфікації. Водночас не слід думати, що послаблення процесу систематизації зупиняє уніфікаційний цикл. Уніфікація може розповсюджуватися і на соціально-правові відносини, яких не торкнулася систематизація.

До того ж уніфікація здатна заглиблюватися у внутрішні прошарки законодавства і набувати розвитку «всередині» окремих структурних елементів, тобто змінювати рівень і сферу впливу. Звідси і деяка своєрідність шляхів здійснення уніфікації. Найпростіший із них передбачає вироблення генеральних розпоряджень, які враховують специфіку декількох різнорідних суспільних відносин. Такі положення, як правило, мають міжгалузевий характер й акумулюють у собі загальні принципи регламентації подібних явищ у різних галузях законодавства. Інший шлях уніфікації – у площині інституціональних перетворень. Він охоплює сферу дії одного чи декількох правових інститутів певної галузі, які прагнуть усунути розбіжності законодавчого врегулювання подібних відносин і, врешті-решт, виробити загальні правила такого врегулювання при збереженні самостійності кожного з них.

Перший варіант найбільш прийнятний: уніфікації підлягає широке коло соціально-правових явищ, що завжди є суспільно виправданим.

Уніфікація може здійснюватися на рівні субінститутів або підгалузей. В окремих випадках процес має змішаний характер, коли його впливу підлягають правові положення різних галузей законодавства, в результаті чого приймаються єдині правові акти спеціалізованого універсального змісту.

Отже, процес уніфікації охоплює всі структурні ланки системи законодавства і є неперервним. Його застосування у різних частинах законодавчого масиву багато в чому визначається наявністю попередніх умов уніфікації та технікою її здійснення. До таких умов слід віднести високий рівень систематизації законодавства, потребу в уніфікації правового матеріалу в певній галузі соціальних відносин, підвищену «щільність» функціональних взаємозв'язків між різними структурними елементами системи законодавства, їх суперечливість, уніфікабельність законодавства тієї чи іншої галузі.

Високий рівень систематизації є однією з основних умов. Систематизація законодавства – це постійна форма розвитку й упорядкування чинної системи права. У сучасних цивілізованих державах наявна значна кількість нормативних актів, які приймаються різними правотворчими органами. Зрозуміло, що правотворчість не може залишатися у статиці, а весь час перебуває у русі, розвитку внаслідок динамізму соціальних зв'язків, нових викликів життя, вимог громадянського суспільства, необхідності правового регулювання. Система права, її розвиток, удосконалення, прийняття нових нормативних актів, внесення у них змін, скасування застарілих норм об'єктивно обумовлюють упорядкування всього комплексу чинних нормативних актів, можливо, їх укрупнення, приведення у певну науково-обґрунтовану систему, видання збірників законодавства тощо. Така діяльність зазвичай одержує назву «систематизація законодавства».

Необхідність систематизації законодавства визначається, по-перше, його подальшим розвитком. Аналіз й обробка чинних нормативних актів, групування правових приписів, створення внутрішньої єдиної системи актів є необхідними умовами ефективності правотворчої діяльності [8, с. 155–167]. По-друге, вона забезпечує зручність щодо реалізації приписів права, можливість оперативно знаходити і тлумачити всі необхідні норми (до речі, актуальним питанням на сьогодні є розгляд переваг і недоліків електронного й паперового носіїв інформації). По-третє, систематизація забезпечує уніфікацію національного законодавства – його приведення до єдиної системи шляхом усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню [9, с. 221].

Всі зазначені параметри, безумовно, слугують удосконаленню системи охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів людини.

Неодноразово у наукових виданнях йшлося про об'єкти систематизації, серед яких нормативно-правові акти. Щодо суб'єктів систематизації, то тут виділяються: 1) спеціально уповноважені органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які здійснюють офіційну систематизацію; її результатами є прийняття кодифікованих нормативно-правових актів; 2) приватні особи – громадяни та організації, які здійснюють систематизацію за власною ініціативою; така систематизація одержує назву «неофіційна»; її результатом є видання друкованих збірників, комп'ютерних баз даних, проведення доктринальних узагальнень законодавства тощо [10, с. 314].

В основі систематизації лежать принципи верховенства права та верховенства закону.

Слід зазначити, що в юридичній літературі існує думка: система права – як наслідок історичного розвитку – об'єктивний феномен, який не залежить від волі людей, систематизація ж законодавства – феномен здебільшого суб'єктивний. Зрозуміло, що від волі упорядника багато в чому залежить, яким

буде той чи інший зведений акт, проте значення суб'єктивного аспекту не можна і не слід перебільшувати, адже систематизація також обумовлена об'єктивно існуючою системою права, змістом систематизованих правил поведінки, об'єктивною потребою в збірниках нормативних актів тощо.

Необхідно зазначити, що систематизація безпосередньо впливає на рівневу характеристику уніфікації, бо розшарування законодавства в результаті впливу процесу систематизації стосується різних його структурних прошарків. У зв'язку з цим в одних випадках уніфікування зазнає правова матерія окремих нормативних актів, зміст яких поширюється на невелику, специфічну групу суспільних відносин усередині певної галузі. В інших – рівень уніфікації може досягати кодифікації нормативних актів, що регламентують галузеві суспільні відносини в цілому. Не виключений і більш високий рівень уніфікації – прийняття конституційних актів.

Потреба в уніфікації правового матеріалу в певній галузі соціальних відносин логічно впливає з першої умови та цілком залежить від неї. У прагненні законодавця до уніфікації є, принаймні, дві причини: потреба в однаковому економічному врегулюванні однотипних суспільних відносин та бажання сконцентрувати вже існуючу множинність правового матеріалу в однойменній сфері, що створює деякі труднощі застосування його на практиці. Звідси й необхідність однакового, упорядкованого врегулювання подібних суспільних процесів. Без мети матеріал не уніфікується, обов'язково повинна існувати потреба в уніфікації або вона, принаймні, повинна бути бажаною. Так, може йтися про конкретні важелі при зближенні національних правових систем. Отже, уніфікація зумовлюється двома чинниками. Поряд з об'єктивними, вона містить і суб'єктивні передумови: необхідність в уніфікації неодмінно повинна збігатися з бажанням законодавця щодо таких дій. Якщо такий збіг є, то уніфікаційний процес, як правило, своєчасний та ефективний.

Зазвичай погано уніфікуються правові акти, пов'язані з регулюванням специфічно відокремлених суспільних відносин, що відображають індивідуальні можливості різних суб'єктів права (трудові відносини, відносини в галузі авторського права тощо).

Труднощі в уніфікації можуть мати й суто юридичний характер. Різноманітність правової матерії настільки велика, що вона не завжди підлягає об'єднанню, хоча практична потреба в цьому є очевидною. Може бути недосконалою і техніка уніфікації певної галузі законодавства, пов'язана з відсутністю досконалих правил здійснення подібних операцій.

Систематизаційна форма уніфікації допускає два напрями: технічне узагальнення нормативного матеріалу (інтеграція) і переробку чинних правових актів, власне кажучи, усунення неузгодженостей і протиріч правового регулювання (кодифікація). У процесі кодифікації законодавства нормативні акти об'єднуються за галузями у струнку, внутрішньо узгоджену систему.

Підсумовуючи, слід зазначити, що проблеми уніфікації, систематизації законодавства є досить складними і потребують ретельного вивчення й опрацювання як науковцями, так і практиками.

Використані джерела

1. *Оніщенко Н. М.* Право як об'єкт і чинник реформаторських змін в сучасному суспільстві / Н. М. Оніщенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. – № 2. – С. 22–28.
2. *Креативність загальнотеоретичної юриспруденції* : моногр. / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін. ; за ред. Ю. М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2015. – 488 с.
3. *Поленіна С. В.* Основы гражданского законодательства и гражданского кодекса / С. В. Поленіна. – М., 1968.
4. *Поленіна С. В.* Теоретические проблемы системы советского законодательства / С. В. Поленіна. – М., 1979.
5. *Бару М. И.* Унификация и дифференциация норм трудового права / М. И. Бару // Советское государство и право. – 1971. – № 10.
6. *Садиков О. Н.* Унификация как средство совершенствования гражданского законодательства / О. Н. Садиков // Правоведение. – 1972. – № 6.
7. *Клейн Н. И.* Унификация норм особых условий поставки / Н. И. Клейн // Проблемы совершенствования советского законодательства: Труды ВНИИСЗ. – М., 1975. – Вып. 2.
8. *Законопроекткування: сучасні реалії та тенденції розвитку* : моногр. / О. Л. Копиленко, О. В. Зайчук, О. В. Богачова та ін. ; за ред. О. В. Зайчука, О. В. Богачової. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України ; Кам'янець-Подільський : Друкарня Рута, 2014. – 232 с.
9. *Теорія держави і права* : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 368 с.
10. *Засадна теорія держави і права* : підруч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.

Іванченко О. П. Сучасні тенденції розвитку права та процеси систематизації

Стаття присвячена складній і недостатньо розробленій темі – взаємозв'язку і відповідності уніфікації та систематизації законодавства. Обґрунтовано, що обидва процеси спрямовані на підвищення ефективності законодавства з урахуванням сучасних викликів громадянського суспільства. Окремий вектор присвячений інструментальній складовій викладу, зокрема, розгляду видів і напрямів проведення уніфікації в контексті систематизаційних процесів.

Ключові слова: тенденції розвитку права, законодавство, уніфікація, систематизація, правова матерія.

Иванченко О. П. Современные тенденции развития права и процессы систематизации

Статья посвящена сложной и недостаточно разработанной теме – взаимосвязи и соответствию унификации и систематизации законодательства. Обосновано, что оба процесса направлены на повышение эффективности законодательства с учетом современных вызовов гражданского общества. Отдельный вектор посвященный инструментальной составляющей изложения, а именно, рассмотрения видов и направлений проведения унификации в контексте систематизационных процессов.

Ключевые слова: тенденции развития права, законодательство, унификация, систематизация, правовая материя.

Ivanchenko O. Modern trends in the development of the law and the processes of systematization

The article is devoted to the complex and insufficiently developed subject – the relationship and relevance of unification and systematization of legislation. It proved that both processes are aimed at improving the effectiveness of the legislation taking into account the modern challenges of civil society. A separate component devoted tool presentation, namely, consideration of species and areas in the context of the unification of systematization processes.

Key words: tendencies of development of law, legislation, standardization, systematization, legal matter.

УДК 340.2

*Дмитро Сергійович Йора,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

**МОРАЛЬНО-ПРАВОВА СКЛАДОВА
КАТЕГОРІЇ «ГРОМАДЯНСЬКА ВИХОВАНІСТЬ»**

Сучасні трансформаційні процеси в Україні характеризуються новими політичними, економічними, соціально-культурними умовами, в яких відбувається формування громадянського суспільства, яке здатне розбудувати суверенну державу із високим рівнем інтелектуального і духовного розвитку особистості в ній; забезпечити інтеграцію нації до світової спільноти.

Формування правової, демократичної держави можливе лише на основі розвинутого громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської самосвідомості, моральної, правової культури громадян. Вимоги сьогодення поставили низку важливих завдань перед державою, її громадянським суспільством та юридичною наукою щодо становлення свідомої особистості.

Останнім часом ми можемо чути від представників різних верств українського суспільства нарікання на відсутність зрушень щодо подолання корупції, реформування ключових секторів розвитку держави, усунення порушень прав людини тощо.

Основним рушієм процесу викорінення перерахованих негативних явищ мають стати не тільки економічні чи соціальні чинники, а й наявність чіткої громадянської позиції, котра повинна забезпечити спроможність кожної особи протистояти різноманітним проявам сьогодення. Тобто оновлення суспільства можливе лише внаслідок особистих рішучих дій людини в усіх сферах життєдіяльності соціуму, котрі, у свою чергу, безпосередньо пов'язані з її громадянською вихованістю.

Ідеться про проблему формування особистості, яка здатна самостійно мислити, приймати рішення, відкрито висловлювати свою думку, усвідомлювати сутність своїх дій та брати на себе відповідальність за наслідки своєї публічної, зокрема політичної, діяльності.

Таким чином, розгляд питання щодо належної політико-правової активності особи сьогодні слід починати з «першооснов» – правильного громадянського виховання (як процесу) та відповідної громадянської вихованості (як результату) людини. Адже тільки особистість, вихована на ідеалах демократії, найкращих прикладах формування розвинутого громадянського суспільства, принципах людяності, порядності, служіння людству та відданості громадянській позиції, може стати гідним членом суспільства. Сьогодні нам потрібно також відродження поваги до права, принципів верховенства права й правозаконності, підвищення авторитету громадянської думки.

Слід зазначити, що питання громадянської вихованості серед відомих учених досліджували М. Грушевський, Н. Оніщенко, Г. Ващенко, О. Сухомлинська, І. Бех, В. Лозова, Г. Троцько, О. Кузьменко, Г. Коджаспірова, О. Івченко, А. Гусейнов та ін.

За визначенням Г. Коджаспірової, «громадянське виховання – процес формування поваги до закону і безперечно підкорення йому, нормам колективного життя, розвиток громадянського самопізнання, соціальної і політичної відповідальності, культури міжнаціональних відносин, громадянських почуттів і якостей: патріотизму, національної і расової терплячості, почуття громадянського обов'язку і соціальної відповідальності, готовності захищати свою Вітчизну, відстоювати свої погляди» [1, с. 110].